

COLECȚII ȘI COLECȚIONARI DIN BASARABIA PÂNĂ ÎN 1918

ELENA PLOȘNIȚĂ

Există pe planul dezvoltării culturale un aspect de contratimp istoric. Acesta decurge nu din conținutul și formele culturii, ci din cantitatea numerică de manifestări și din dinamica dezvoltării ei. Lucrul acesta este valabil mai ales pentru Basarabia.

Începând cu anul 1812, românii din acest ținut s-au aflat, timp de mai bine de 100 de ani în postura de tolerați și asupriți pe pământul lor strămoșesc. La începutul secolului al XIX-lea, Basarabia devine obiectul unor „interese” culturale aparte. Este des „vizitată” de țarul rus și de demnitarii săi. De asemenea, unii învățați ruși au manifestat o vie „atracție” pentru antichitățile din Basarabia, venind la fața locului pentru a le cerceta. Așa au procedat A. Veltman, N. Murzakevici, V. Iastrebov ș.a. Toate cercetările au fost însoțite de exportul bunurilor descoperite. Se poate afirma răspicat că întreaga epocă modernă a fost plină de jaf și pradă, cauzând Basarabiei pierderi patrimoniale ireparabile. Astfel, un ordin al țarului se referea expres la organizarea de săpături arheologice, la inventarierea tuturor monumentelor istorice și a bunurilor culturale din noua gubernie. Urmarea acestui ordin a fost inițierea de săpături arheologice pe tot teritoriul Basarabiei și colecționarea obiectelor de interes istoric și cultural-artistic. Toate acestea au luat drumul Rusiei. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, anual la cancelaria guvernatorului erau primite circulare prin care se cerea strângerea antichităților și trimiterea lor diferitelor instituții din Rusia. La 9 octombrie 1837, D. Bludov,

ministrul afacerilor interne al Rusiei, adresează o dispoziție guvernatorului Basarabiei, P. Fiodorov, prin care îi cere să „urgenteze adunarea obiectelor vechi, monedelor vechi, a informațiilor cu privire la cetăți și construcții vechi”¹.

S-a început o muncă enormă. La cancelaria guvernatorului au fost depuse zeci de dosare cu informații despre monumentele istorice ale Basarabiei, despre unele colecții de carte ce se aflau în conacele boierești, despre persoanele ce dețineau bunuri patrimoniale etc. În anul 1823, la cancelaria guvernatorului s-a primit un raport prin care se anunța inaugurarea la Odesa a unui muzeu de antichități și pregătirea deschiderii altuia la Kerci. Scopul expres al acestor muzee era acela de a aduna și păstra toate antichitățile ce s-au descoperit sau urmau să fie găsite pe litoralul Mării Negre. În raport se atrăgea atenția că „toate antichitățile care vor fi găsite pe teritoriul Basarabiei urmează a fi trimise muzeului din Odesa”². Astfel, în anul 1842, în satul Scăeni din județul Soroca a fost descoperită o întreagă colecție de obiecte militare vechi — armament, vestimentație, literatură cu o tematică adecvată, diverse obiecte personale. Ea a fost urgent cerută și „transmisă Societății din Odesa pentru istoric și antichități”³. Aceasta a fost înființată în anul 1839. Pe parcursul secolului al XIX-lea, muzeul acestei societăți a acumulat majoritatea antichităților și colecțiilor numismatice din Basarabia. În 1849, președintele societății a trimis guvernatorului Basarabiei o scrisoare prin care îi propunea: „adunarea tuturor documentelor

vechi, manuscriselor vechi și trimiterea lor la Odesa pentru a fi editată o culegere de documente moldo-valahe cu caractere slave”⁴.

Consultarea materialelor de arhivă și studierea revistei „Analele Societății din Odesa pentru istorie și antichități” ne-au deschis fereastra spre o enormă colecție de vechi documente, hrisoave domnești și zapise care a fost adunată de pe teritoriul Basarabiei și care și-a găsit loc de „veșnică” existență în muzeul societății respective. Dar, colecții de antichități basarabene au fost duse și în alte muzee din Rusia. Astfel, în 1837, pe lângă Universitatea „Sf. Vladimir” din Kiev a fost deschis un muzeu de antichități. În același an, episcopul districului de învățământ Kiev a trimis o informare guvernatorului Basarabiei. Prin ea se comunica deschiderea muzeului și se cerea „ajutor în colectarea de antichități de pe teritoriul Basarabiei pentru noul muzeu”⁵.

În 1852, în Basarabia a fost răspândită o circulară prin care românii li se propunea să aducă toate obiectele și monedele vechi pe care le dețineau la cancelaria guvernatorului gubernial. Se cerea ca „obiectele vechi să nu fie vândute la un preț mic colecționarilor amatori”⁶. În schimb, se promiteau sume mari pentru fiecare piesă și se dădea asigurarea că toate „vor fi trimise la Sankt-Petersburg”⁷.

Până în anii ’70 ai secolului XIX-lea cele mai multe antichități au fost găsite la Akkerman. Majoritatea lor au ajuns la muzeul din Odesa. În anul 1864, conducerea Societății din Odesa pentru istorie și antichități cerea de la guvernatorul Basarabiei să permită „transportarea de la Akkerman la Odesa a fragmentelor cu inscripții eline și a coloanelor vechi de marmură”⁸.

De la Akkerman amatorii de antichități au adunat cele mai multe piese din ceramică, armament și monede. Cel mai bogat an în descoperiri a fost anul 1865. Atunci, nu departe de cimitirul evreiesc din localitate, au fost descoperite mai multe tezaure și mult armament vechi. Despre acest lucru s-a aflat la Societatea din Odesa pentru istorie și antichități,

care, în 1866, scria guvernatorului Basarabiei „ca pe viitor despre toate descoperirile arheologice de la Akkerman să fie anunțată societatea pentru a lua măsurile de rigoare”⁹.

Această formă de colecționare, relativ instituționalizată, a fost practică în Basarabia până la 1918. Ea a avut o dezvoltare mai intensă între 1812—1870. Prin aceasta au fost scoase din Basarabia valori prin care se afirma existența de milenii a românilor pe acest teritoriu și a avut consecințe negative pentru dezvoltarea culturii naționale. Totodată, au fost sărăcite și chiar desființate colecțiile particulare, colecții care, mai devreme sau mai târziu, devin un bun național.

Paralel cu colecționarea relativ instituționalizată, se impune și o altă formă—aceea a amatorului care colecționează din pasiune, pentru el personal. În perioada anilor 1812—1860 au fost realizate puține colecții particulare. Un loc deosebit printre colecțiile particulare îl ocupă aceea de carte. Despre volumele care alcătuiau renumita bibliotecă a cărturarului grec Dumitru Gobdelas, despre valoarea științifică și artistică a acestei colecții, precum și unele amănunte despre modul cum a fost realizată, aflăm din dosarele de arhivă și din presa vremii. Biblioteca lui Gobdelas cuprindea operele marilor gânditori antici și moderni, lucrări științifice și volume literare. Ea era catalogată și însuma 2723 de volume. Cărțile erau în limbile greacă, latină, germană, franceză etc. Spre exemplificare, cităm câteva titluri: „Cugetări filozofice”, Londra, 1708; *Memorii filozofice* de Erion „Călătorie istorică prin Europa”, Amsterdam, 1708; „Unitatea bisericii sau combaterea noului sistem” 1727; „Tabloul istoric și politic al Europei”, Paris, 1801; „Călătorie în Orient” ș.a. După moartea lui Gobdelas, biblioteca rămâne în păstrarea lui Dumitru Carastati. Mai târziu acesta a donat-o bibliotecii Gimnaziului de băieți nr. 1 din Chișinău. Soarta ulterioară a acestei colecții nu se cunoaște. Probabil, a fost distrusă sau scoasă din Basarabia fiindcă în nici o bibliotecă din Chișinău

nu a fost depistată vreo carte din respectiva colecție.

Tot pentru perioada mai sus amintită sunt caracteristice colecțiile de carte ce se aflau în biserici și mănăstiri. Aceste colecții erau destul de bogate, ele cuprinzând nu numai literatură religioasă ci și lucrări istorice și manuscrise. În afara valorii lor științifice, aceste colecții prezintă un interes deosebit și din punct de vedere național — ponderea cărților o formau cele scrise în limba română. Multe dintre aceste cărți au fost nimice, arse în focul urii față de tot ce era românesc în anul 1871, când arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului a fost numit Pavel. Dar multe au fost salvate fiind astăzi parte a patrimoniului Muzeului Național de Istorie a Moldovei și a Muzeului de Etnografie și Științele Naturii. Unele din ele se află în rafturile Bibliotecii Academiei Republicii Moldova și a Bibliotecii Naționale din Chișinău.

O altă categorie de colecții particulare o reprezintă colecțiile eterogene. Asemenea colecții se întâlneau în locuințele bogate din Chișinău și la conacele din provincie. Ele cuprindeau: pictură, sculptură, argintărie, bijuterii, medalii, bronzuri, obiecte din faianță și porțelan (de cele mai multe ori servicii de masă). Asemenea colecții aveau o structură variată, fiind create de mai multe personalități din diferite generații care aveau preocupări și inclinații artistice necongruente. În secolul al XIX-lea erau cunoscute colecțiile familiilor Donici, Lazu, Casso ș.a.

Colecțiile eterogene erau permanent îmbogățite cu obiecte aduse, în special, din Franța și Germania. Până în anii '60 ai secolului al XIX-lea moșierii basarabeni vizitau des și orașul Iași, de unde achiziționau cărți vechi și noi pentru bibliotecile lor. Din Rusia se aduceau obiecte din porțelan care erau foarte căutate și pentru care se plăteau prețuri fabuloase. Multe dintre obiectele acestor colecții au ajuns în muzeele republicii, dar altele au luat calea străinătății sau s-au pierdut fără urmă în timpul primului război mondial și a revoluției ruse din 1917. Obiectele din colecțiile eterogene care s-au păstrat și pot fi astăzi

admirate în muzeele republicii constituie un izvor pentru cunoașterea mentalităților, obiceiurilor, gustului pentru frumos a românilor din Basarabia, în general, a tuturor elementelor ce determină nivelul de civilizație al societății secolului al XIX-lea.

În anii '60 ai secolului al XIX-lea, în Imperiul țarist se înfăptuiesc reformele burgheze. Acestea au dus la unele schimbări cu efecte pozitive și în viața social-economică a Basarabiei. În 1869 au fost înființate Zemstvele — organe de administrație locală. Reformele burgheze au dat un impuls nou în formarea de colecții, perioadă ce va dura până în 1914. Activitatea de colecționare a persoanelor particulare era un mod eficient de păstrare a unor obiecte de la dispariție. Începând cu anii '70 ai secolului al XIX-lea asistăm în Basarabia la crearea unor importante colecții particulare cu profil arheologic și numismatic. Era firesc ca interesul multor colecționari să fie îndreptat, cu precădere, spre strângerea obiectelor istorice legate de trecutul milenar al acestui teritoriu românesc. Una din caracteristicile activității de colecționare din această perioadă a fost schimbarea compoziției sociale a colecționarilor. Paralel cu cei foarte bogați apar colecționari din rândul intelectualilor. De asemenea, cu colecționarea de piese patrimoniale încep să se ocupe oameni care nu aveau resurse financiare deosebite, dar aveau o mare dragoste de țară, posedau adânci cunoștințe științifice și un gust deosebit. Asemenea oameni nu și-au cruțat forțele și banii pentru a achiziționa cele mai rare și valoroase exemplare pentru colecțiile lor. Diletantismului în colecționare, specific pentru prima perioadă, îi ia locul o activitate perseverentă bazată pe cunoștințele temeinice ale colecționarului în varii domenii. De asemenea, printre colecționari apare și se dezvoltă tendința de a deschide, pe baza colecțiilor proprii, muzee și de a participa, cu piese, la diferite expoziții cu profil arheologic, numismatic sau etnografic. Izvoarele principale de formare, îmbogățire și completare a colecțiilor erau piața de antichități din Rusia, magazinele

de tip anticariat din Iași și descoperirile locale.

La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut la Chișinău diferite societăți științifice. Unul din scopurile acestora era adunarea materialelor locale și înființarea de muzee. Colecțiile particulare din această perioadă se pot divide în două: colecții istorice și colecții de artă.

Dintre colecțiile istorice cunoscute în epocă, două prezintă interes: colecția Nataliei Sicard și colecția lui I. Suruceanu. Natalia Sicard a fost o femeie cultă și foarte bogată. Ea a călătorit mult în străinătate. În 1876, aflându-se la Florența, a achiziționat o colecție de vase antice destul de mare. Inițial colecția a fost păstrată în localitatea Vadu-lui-Vodă. Colecția era permanent îmbogățită cu piese arheologice aduse din Italia. În anul 1876, N. Sicard deschide un muzeu. Despre acesta a publicat un articol în „Buletinul guberniei Basarabia”, I. Suruceanu, arătând că el „*cuprindea o vastă colecție de obiecte antice aduse din Italia și Grecia. Deosebit de bogată era prezentată cultura etruscă*”¹⁰.

În primii ani ai secolului XX, Natalia Sicard s-a stabilit definitiv în Italia unde a și murit în 1914. Muzeul a rămas moștenitorilor din Basarabia. Probabil că o parte din colecțiile muzeului au trecut în colecția mare a lui I. Suruceanu. Această colecție a devenit una dintre cele mai mari și mai bogate colecții de antichități din sudul Imperiului țarist, stârnind invidia multor colecționari. I. Suruceanu a studiat și colectat, în întreaga sa viață, antichitățile litoralului nordic al Mării Negre. Meritele sale de cercetător au fost recunoscute, el fiind ales membru titular al Societății de Arheologie din Moscova, membru al Societății din Odesa pentru istorie și antichități, membru corespondent al Societății bisericești istorico-arheologice a Academiei Teologice din Kiev și Membru de onoare al Academiei Române. Savantul și-a completat colecția atât prin achiziții cât și prin colectarea materialelor direct de pe teren, el însuși participând la unele săpături arheologice. Despre colecția lui I. Suruceanu a scris presa rusă și străină. Date legate de ea

se găsesc în lucrările lui: V. Goșchevici, V. Latășev. E. Ștern, P. Becher ș.a. Colecția cuprindea 3 000 de antichități egiptene, un număr enorm de amfore antice, torți de amfore ștamplate, vase grecești și romane, 75000 de obiecte din sticlă, bronz, argint și aur, 203 cercei și inele din metale prețioase, 8 000 de monede vechi din argint și aur și o bibliotecă cu 3 500 de volume¹¹. Colecția era importantă nu numai prin numărul mare de piese ci și prin valoarea deosebită a multora dintre ele. Astfel, în 1898, în „Buletinul societății de arhivistică «Tavria»”, nr. 27 a apărut un articol intitulat: „Colecția lui I. Suruceanu”. În el se menționa că în colecția savantului sunt „100 de monede genoveze-tătărești din orașul Kafa, astfel de monede în colecțiile europene fiind numai 10”¹². Marea pasiune a lui I. Suruceanu erau monedele vechi: grecești și tătarești. El a găsit la Brănești, județul Orhei, Akkerman și Pojoreni monede romane și tătarești, iar monede turcești aproape în fiecare localitate din Basarabia pe care le-a cercetat. În anul 1884, la Odesă a avut loc al VI-lea Congres de arheologie din Imperul țarist. La el a participat și I. Suruceanu. În expoziția arheologică, inaugurată la începutul lucrărilor congresului, figurau și unele piese din colecția savantului român. Ele au produs senzație, mulți participanți la congres exprimându-și dorința de a achiziționa obiecte din colecția lui I. Suruceanu.

În anii '80 ai secolului al XIX-lea, I. Suruceanu deschide un muzeu la Chișinău în casa cu nr. 41 de pe strada Bănulescu-Bodoni. Mai târziu această instituție muzeală a primit denumirea de „Muzeul Portului Scitic”. El a fost vizitat de mulți specialiști din Rusia și din străinătate. Se presupune că a fost văzut și de M. Kogălniceanu. Renumitul arheolog rus V. Latășev, după ce a vizitat muzeul, scria următoarele: „*Muzeul dispune de una dintre cele mai valoroase colecții de antichități, găsite pe țărmurile nordice ale Mării Negre. Printre numeroasele obiecte ale vechilor civilizații egiptene, italiene, feniciene un deosebit interes îl prezintă lespezile de piatră*

cu inscripții cline descoperite pe teritoriul orașelor Olbia, Hersones și Tiras".¹³

În toamna anului 1897, I. Suruceanu a decedat. Soarta colecției după dispariția savantului a fost tragică. Imediat și-au exprimat dorința de a o achiziționa câteva muzee și societăți științifice din Rusia. Discuțiile cu moștenitorii au durat mult timp și nu s-au finalizat. Motivul a fost că întreaga colecție era foarte mare, foarte scumpă și nu era catalogată. Muzeul a fost închis și toate piesele, la începutul secolului XX, duse în localitatea Vadu-lui-Vodă. Societatea științifică de arhivistică din Basarabia a discutat, în cadrul mai multor ședințe, problema colecției lui I. Suruceanu, dar neavând surse financiare necesare nu a putut achiziționa nici măcar biblioteca cu cele 3500 de volume. În anul 1915, președintele Societății bisericești istorico-arheologice, M. Ceachri, împreună cu secretarul societății, I. Zelinschi, au fost la Vadu-lui-Vodă. Cu permisiunea văduvei lui I. Suruceanu, ei au ales 100 de cărți pentru muzeul societății. Ulterior, o parte din piesele arheologice au fost achiziționate de muzee din Odesa, Herson și Moscova. Anul 1918 a fost ultimul an în existența colecției lui I. Suruceanu. În prezent, unele cărți din biblioteca lui I. Suruceanu se află la Biblioteca Academiei Republicii Moldova, dar unele piese arheologice în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Din colecțiile istorice din perioada 1870—1914 mai putem aminti colecția de antichități a lui N. Grebenca din Comrat, colecția lui S. Potoțki, care mai târziu a vândut-o muzeului Societății din Odesa pentru istorie și antichități, și colecția lui Ștefan Casso. Date despre aceste colecții se găsesc în presa vremii, dar ele sunt laconice și nu oferă un tablou deplin al caracterului și structurii acestor colecții. Știm că o colecție bogată a avut Șt. Casso. Despre ea a scris Olga Crușevan în lucrarea — „N. Casso” — editată la București în 1934. G. Bezviconi, analizând colecția lui Șt. Casso, scria că „moștenitorii au împrăștiat colecția lui Casso și Basarabia a pierdut un muzeu de mare valoare”¹⁴.

Tot din grupul colecțiilor istorice fac parte și colecțiile adunate de societățile științifice din Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Societatea gubernială științifică de arhivistică a fost înființată la Chișinău în anul 1898, în vederea valorificării izvoarelor istorice și a monumentelor de cultură materială. Această societate a achiziționat și a primit donații de la populația Basarabiei: mii de documente vechi, manuscrise, piese arheologice, monede etc. Societatea a editat trei volume de documente și studii despre trecutul istoric al acestui străvechi teritoriu românesc. Președinte al societății, a fost, mulți ani la rând, N. Codreanu, directorul Școlii reale din Chișinău, iar secretar, Ion Halippa. Aceștia erau doi intelectuali care își dădeau seama de însemnătatea activității de colecționare pentru studierea istoriei și culturii naționale. Astfel, din inițiativa lor a fost creată Societatea gubernială științifică de arhivistică care a avut o contribuție remarcabilă la colecționarea unor vechi documente, manuscrise, antichități etc. Societatea a avut meritul de a fi dat procesului de colecționare din Basarabia un caracter național. Membrii ei au perseverat în strângerea de obiecte care ilustrează viața neamului românesc. Astfel, au fost achiziționate cărți în limba română de la magazinul fraților Șaraga din Iași și s-au păstrat „Analele Academiei Române”. Societatea și-a încetat activitatea după 1918.

Societatea bisericească istorico-arheologică din Basarabia a fost fondată în anul 1904. Ea avea un muzeu în Casa Eparhială din Chișinău și edita o revistă. Societatea a colecționat sistematic icone vechi, cărți religioase și piese arheologice. Icoanele aveau nu numai o valoare istorică ci și una artistică. Societatea a activat până în 1940, când a fost desființată iar muzeul distrus.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Basarabia încep să se organizeze expoziții etnografice, agricole, de artă cu vânzare. În 1889, la Chișinău a fost realizată o expoziție agricolă. Toate obiectele prezentate în cadrul respectivei expoziții au rămas în patrimoniul Zemstvei guberniale care, în același an, a

deschis „Muzeul Zemstvei”, primul muzeu public din Basarabia.

Colecționarea operelor de artă a cunoscut o tendință mai redusă. La Arhiva Națională a Moldovei s-a păstrat un dosar din care am aflat unele date despre colecția de artă a negustorului rus F. Bogatârev. În anul 1870 el s-a adresat cu o cerere guvernatorului în care îl ruga să i se permită deschiderea unei galerii de artă. Dar fără succes. Cea mai serioasă încercare de a deschide la Chișinău un muzeu de artă a făcut-o inginerul Drăgoiu, un adevărat mecena. El a adunat o colecție de tablouri destul de mare și valoroasă. Colecția se afla la Odesa. Revoluția din 1917, și evenimentele ce i-au urmat nu au făcut posibilă aducerea colecției la Chișinău. Drăgoiu a cumpărat la Chișinău o casă în care intenționa să organizeze prezentarea colecției sale. Societatea de Belle-arte din Basarabia a făcut unele încercări de a aduce această colecție la Chișinău. În 1928, Drăgoiu s-a întors în Basarabia iar la puțin timp a și murit. Colecția lui de pictură străină și rusească a intrat, mai târziu, în patrimoniul Muzeului „Tolstoi” din Odesa.

În legătură cu arta populară se cunoaște faptul că în 1915 se pun bazele unei prime colecții de asemenea profil din Basarabia. Este vorba de colecția lui I. Bulat. Ea se va îmbogăți cu numeroase piese pe parcursul anilor 1918—1940, dar, din păcate, ea va fi distrusă în anul 1940.

Legat de tot ceea ce am arătat mai sus se impun unele considerații:

1. Nu putem afirma că în Basarabia a existat o tradiție în ceea ce privește colecționarea de patrimoniu. Dar dorința de a colecționa, ca un fapt deosebit în istoria culturii noastre și ca un fenomen real în dezvoltarea ei, a existat și a

parcurs diverse etape într-o vizibilă creștere valorică, câștigând teren în epoca modernă;

2. În ciuda transformării Basarabiei, în secolul al XIX-lea, într-un fecund izvor de îmbogățire și completare a muzeelor și colecțiilor din Imperiul țarist, colecționarii basarabeni au desfășurat o activitate reală, pe măsura posibilităților lor financiare, contribuind la păstrarea conștiinței naționale românești;

3. Multe evenimente politice și militare au afectat Basarabia. Ele au însemnat și pierderi culturale: multe bunuri de patrimoniu au fost exportate sau distruse cu bună știință. Dar ceea ce s-a păstrat reprezintă, astăzi, o sursă de inestimabilă valoare pentru studierea istoriei și culturii noastre.

NOTE

¹ Societatea științifică de arhivistică din Basarabia, „Studii”, vol. I Chișinău, 1900, p. 17

² Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 833, p. 4

³ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 3964, p. 5

⁴ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 5349, p. 2

⁵ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 2793, p. 1

⁶ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 5851, p. 1

⁷ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 5851, p. 1

⁸ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 7864, p. 1

⁹ Arhiva Națională a Moldovei, f. 2, reg. 1, d. 7734, p. 2

¹⁰ Buletinul guberniei Basarabia, 28 iunie 1880, p. 37

¹¹ Arhiva Națională a Moldovei, f. 325, reg. 1, d. 150, p. 2

¹² Societatea științifică de arhivistică din Basarabia, „Studii”, vol. I, Chișinău, 1900, p. 378

¹³ „Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, v. 1, Chișinău, 1992 p. 15

¹⁴ *Din trecutul nostru*, Chișinău, 1935, p. 11,